

Religiositat i societat catalana durant el segle XIX, a través dels testaments.

per M. Antònia Ferrer i Bosch
Departament d'Història Contemporània

El present article pretén introduir-se pels camins de la mentalitat religiosa popular al segle XIXè, utilitzant a tal fi una font força desestimada fins ara per la historiografia tradicional: el testament¹.

El testament ens dona pautes de conducta susceptibles de ser interpretades amb perspectiva crítica i estructural mitjançant el corpus teòric que acompanya l'investigador²; ara bé, intentar penetrar, com és ara el cas, en el sentiment religiós internament percebut per la «gent anònima», esdevé tasca àrdua, per tal com l'objectiu intencional d'un testador és transmetre béns materials, transmissió que, a nivell de redacció jurídica, pot incloure referències religioses pròpies, si bé és més fàcil trobar-ne pura fórmula disfressada de religiositat.

El testament té un avantatge –més gran a començaments de segle–: L'home s'enfronta a la seva mort i, de debó, ha de tenir una actitud sincera vers el món. No obstant això, s'imposen algunes reflexions prèvies que matisen el veritable abast de les formulacions religioses contingudes als testaments: d'una banda, l'absència d'aquestes formulacions no implica, necessàriament, manca de creença; la sobrecàrrega, però, pot obeir a la percepció del notari més que no pas del testador. D'altra banda, divinitat i sants, reliquiariis i invocacions, no reflecteixen amb seguretat una fe qües-

1. El present article està confeccionat a partir del buidatge de 350 testaments redactats a les comarques tarragonines durant el període cronològic de 1802–1885. Arxiu Històric de Tarragona.
2. Vegi's S FERRER, M.A. i MUIÑOS, M.J.: «Comportaments Socials i Mentalitat a través dels testaments». A: *Universitas Tarraconensis* (Tarragona, 1985).

tionada, sinó un corpus rutinari enquadrat dins els esquemes de la mateixa Església; repressiu i mitjà de control i conformitat social, per tant.

La primera dada que crida l'atenció és aquest 82% de testaments amb referències explícites a l'àmbit religiós. Una mentalitat evidentment cristiana³ envaïx la societat del moment, mentre que, entre grups intel·lectuals d'élite, s'introdueix cada cop amb més força un qüestionament de l'antic ordre econòmic, social i polític. Ara bé, no podem caure en el parany de confondre ideologia amb mentalitat^{3b}. La mentalitat sobreviu, rellisca al llarg del temps i es deslliga progressivament de la infraestructura que l'ha condicionada, constituint un marc superestructural de referències simbòliques que, en no tenir explicació en el present, es veu sistemàticament refermat. Així, és una situació lògica contemplar en un mateix individu ideologia i mentalitat contradictòries, com a fruit que és del passat i conseqüència del present.

Però la mentalitat és retardadora en essència i, en última instància, referma l'ordre social establert, matisant els canvis històrics. La religió, com a partícip de la mentalitat, esdevé superstició, pràctica rutinària sense teoria, sense qüestionament, i repressiva.

Que la mentalitat sigui retardadora no implica que romangui immutable. Hi ha un punt d'inflexió en les actituds religioses al voltant de mitjans de segle, que evidencia la incidència de la ideologia sobre la mentalitat, contribuint, en els menys dels casos, a la revisió de les actituds vers allò que és transcendent, però amb molta més freqüència, a accentuar una pervivència, una tendència a la inèrcia de la superstició.

L'home, amb el seu testament, s'enfronta a la mort, amb la qual està familiaritzat. El tabú que actualment representa parlar de la mort pròpia o aliena⁴, no existia en el context decimonònic. Hom hi preveia amb perfecta naturalitat l'òbit dels fills i els ritus que han d'acompanyar l'enterrament dels familiars supervivents; el cicle demogràfic d'antic règim que encara determinava el creixement vegetatiu de Catalunya⁵ havia acostumat la gent a veure la mort com a component de la vida. A la vegada, però, aquell que havia superat els cinc anys, les malalties endèmiques o les males collites gairebé cícliques, pel mateix mecanisme tenia possibilitats de viure una existència llarga⁶. Com a conseqüència, l'home que arribava a testar, estava familiaritzat amb la mort dels altres més que no pas amb el trànsit propi. A la seva ment hi era present la idea de l'acabament de la vida: *es tant cert lo morir...*, si bé en prenen consciència quan realment la malaltia evidenciava la possibilitat de morir. Aquesta actitud variarà amb

3. ARANGUREN, L. «Moral y Sociedad en el siglo XIX». A: *Historia Social de España siglo XIX*. Madrid, Guadiana, 1972, pp. 85-99.

3b. VOVELLE, M. *Idéologies et Mentalités*. París, Maspero, 1978.

4. ARIÈS, P. *La muerte en Occidente*. Barcelona, Argos-Vergara, 1982.

5. NADAL, J. *La población española*. Barcelona, Ariel, 1971.

6. REINHARD, M. i ARMENGAUD, A. *Historia de la población mundial*. Barcelona, Ariel, 1961.

el segle, a les ciutats comercials. Així, si en un principi el 86,3% de testadors feien el llegat malalts, a partir aproximadament del 1860, el percentatge queda reduït al 30%, signe inequívoc que la mort començava a ser tabú, tema de reflexió solament quan els símptomes de trànsit estaven encara ben lluny; a la fòrmula *es tant cert lo morir*, s'afegeix ara *com incerta la hora*. Així mateix, la gairebé morbositat de la descripció i disposició del propi enterrament, cedeix pas a una clàusula asèptica en què el marmessor (ara laic) s'ha d'ocupar de tot.

La mort era, en el context vuitcentista, el moment definitiu en què l'home havia d'enfrontar-se amb la idea d'una existència posterior, amb tot el que això implica: transcendència, divinitat, premi o càstic, etc.

Sembla que el poble, en conjunt, tenia l'esperança de trobar una vida posterior a la mort, bé que, en tot cas, no enfocava les seves actituds en funció d'aquesta transcendència. L'individu tenia una absoluta mancança de sentit d'allò que és absolut. No hi havia cap suport teòric darrera la creença en la divinitat, ni tant sols un qüestionament de les seves atribucions; ans al contrari, la concepció de Déu formava part del corpus mental de la gent, d'una manera no dialèctica; s'ha fet rutinari i ha perdut el seu sentit religiós per a esdevenir un fenomen natural. Déu és el talismà que evita els mals: propicia la salut, la intel·ligència i facultats mentals durant la vellesa, la llarga vida. És la seva misericòrdia la que permet el bon funcionament dels estats anímics de l'home; no obstant això, quan hom parla de béns materials, és el propi esforç aquell que ha portat a una situació benestant, no pas la bona sort o la gratuïtat de la divinitat.

El fenomen religiós s'ha naturalitzat i ha esdevingut una situació en la qual es confonen el plànol terrenal i el supraterranal, es barregen les atribucions i s'estableix una interrelació recíproca i bilateral. No és la vida, amb tots els comportaments i accions, la que decideix l'avenir ultraterrenal, sinó que, en última instància, la perdurabilitat en el *Més Enllà* pot garantir-se a darrera hora. Aquesta garantia té un nom: testament, i una forma: la venda (en sentit ampli) de *béns materials per millor aconseguir los espirituals*. El testador disposa de les seves propietats a *major glòria de Déu*; determina que siguin pagats els seus deutes, no solament com a forma de dret privat, sinó també per assegurar mínimament el perdó i restitució dels propis deutes espirituals; fa donacions a convents o destina una part del seu patrimoni a misses com a mitjà de salvació. És la mateixa Església la que ha afavorit una tradició de compra-venda de prebendes, la degeneració de la qual és aquesta confusió de plànols.

El lligam entre la comunitat de vius i la de morts (allò que l'Església anomena «la comunió dels sants»), ve donada pel cos de privilegiats que ja participen de la glòria de Déu. Aquest vincle de mediació evidencia la manca de relació directa entre els fidels i allò que és absolut. Déu és una entelèquia a la qual hom no pot arribar sense ajut, ajut que presenta un grau de progressiu prestigi: clergat, amb les seves jerarquies implícites, familiars morts, sants, i la Verge, *Advocada Nostra*, *Protectora Nostra*.

Les garanties d'obtenir un resultat satisfactori són inversament proporcionals al grau que ocupa l'intercessor de l'home. Enfront l'individualisme propi d'una nova mentalitat, de la relació directa amb la divinitat, allò que priva és encara un sentit comunitari i d'ajut entre els vius i els morts. Surt amb freqüència la fórmula: *Y per tots aquells per qui tingui l'obligació de a Déu pregar* (col·laboració dels humans, fent costat als ja morts), com també la complementària en sentit invers: *Invocando por mi intercesora y Abogada a María Santísima, Madre de Dios y Señora Nuestra, al glorioso Angel de mi Guarda, a los santos de mi nombre y devoción y demás de la Corte Celestial para que rueguen a Dios (...)*⁷.

Aquest sistema de recomanacions celestials recorda amb insistència l'estructura de cacicat que caracteritzava la vida social al segle XIXè, amb jerarquies semblants. En ambdós casos, però, els membres d'aquesta jerarquia no sempre són accessibles; com saber si allò que no controlem ens serà favorable –Verge, Sants–? Els homes havien de buscar, aleshores, la manera de fer-los propicis.

Si hom no coneix la predisposició inicial d'alguns cossos intermitjos a intercedir per nosaltres, hom pot acudir als protectors més propers: el clergat *assistint tota la reverenda comunitat*, els efectes beneficiosos del qual seràn més grans si hi participen membres de les jerarquies elevades: priors, canonges, etc., clàusula específica que contemplen, majorment, els testadors de status benestants. Al sacerdot se li reconeix un relatiu poder d'intercessió i és freqüent llegar-li imatges i àdhuc diners per tal d'obtenir una plegària d'efectes favorables. Evidentment, els ritus que duia a terme el capellà posseïen un grau de misteri que, als ulls dels contemporanis, el situaven molt més a prop d'una divinitat sempre llunyana; és evident, també el control social que aquest reconeixement d'atribucions confereix al capellà.

Seguint amb l'escala d'intercessors assequibles, trobaríem la invocació als familiars morts (aquí la relació d'efectivitat es decanta de terra a cel, per tal com hom no pot preveure quin estadi de glòria hauran aconseguit), i els sants. Aquests, també obeeixen una jerarquia de favorabilitat vers l'home. Així, entre els testadors que d'una manera o altra els demanen protecció, és una constant invocar, primer de tot, al sant del nom propi, que consideren vinculant. No obstant això, mai són invocats gratuïtament; ans al contrari, a fi d'obtenir llurs serveis, se'ls ofereixen misses o l'ornamentació d'altars –si són homes–, o joies si es tracta de dones.

Els sants patrons del lloc són també requerits, com a protectors que s'han erigit de tota la comunitat. La devoció es manté generalment vers el patró de l'indret de naixença, encara que el testador visqui ara a un altre poble: *Y vull que se fasi saber ma mort al capellà del poble de Caldes, a on soc nat, perquè ho anunciï amb campanes (...)*⁸. El sentit comunitari de

7. A.H.T. Protocolos Notariales (P.N.). TORTOSA – 1822.

8. A.H.T. (P.N.). TARRAGONA – 1868.

L'home del XIXè queda també palès amb la invocació dels sants comarcals o intercomunitaris (els protectors i legitimadors de les xarxes relacionals entre els pobles), com és ara el cas de la Verge del Camí a Cambrils, o St. Miquel d'Escornalbou a Riudoms i Mont-Roig.

La resta d'escalafons fins la Verge (la jerarquia d'àngels), són anomenats en conjunt com a *Cossos Celestials*, sense un pes específic. El fet que sigui poc freqüent la devoció a l'àngel personal és una conseqüència més d'aquesta percepció comunitària i materialitzada que havíem apuntat; un sant és un home que ha pujat en status; és home en última instància. Els cossos més eteris, però, no troben ressò en un poble que, malgrat tot, necessita comprendre per creure.

Fins i tot la Verge, erigida per l'Església com a protectora i advocada dels éssers humans, hom no acostuma a invocar-la com a tal i fent abstracció del seu caire de dona⁹. L'home del XIXè no pot preveure, malgrat les ensenyances de l'Església, fins quin punt aquest ésser tan proper a la divinitat pot ser favorable o no; per tant, intentarà adreçar-se, no a la Verge, sinó a alguna de les Verges consagrades com a específicament protectores: La Verge del Carme i la dels Dolors, majorment, són associades a rosaris i reliquiaries varis; és tradició de l'església l'establiment d'un seguit de ritus vers aquestes verges, ritus que garanteixen la salvació.

El següent graó és Jesús, el Crist. S'ha de fer la diferenciació oportuna entre ún i altre concepte: Jesús és l'home; malgrat el seu caire també diví, s'erigeix com a pont entre allò que és humà i Déu. El Crist és solament la part divina de Jesús. Hi ha molt poques referències al Fill (3%), i totes tendeixen a interpretar-lo més com a Jesús que com el Crist. Pels inventaris que hem consultat, totes les cases tenen imatges diverses del Carme, dels Dolors, Creus i «Lignum Crucis» (part de la creu vertadera de Jesús). Aquestes imatges, als testaments, són legades com a béns i, concretament al «Lignum Crucis», se li atribuïa un poder benefactor individual (reliquiaries *que llevo siempre encima*), o familiar (aparadors amb aquest element). És a dir, la creu com a símbol de salvació, pren la categoria de significat i s'erigeix per ella mateixa en talismà, desvirtuant el sentit que l'Església li donava. En la mateixa direcció, als diversos altars li són atribuïdes característiques sagrades i benefactores (els enterraments són disposats detalladament als testaments, amb la clàusula específica del lloc on s'han de fer les cerimònies, que són els Altars privilegiats i, en aquest cas sí, els de Jesús mort) per ells mateixos.

Finalment Déu, al qual se'l qualifica d'Omnipotent i Misericordiós. Ara bé, no és un ésser misericordiós en essència, sinó mitjançant un acte de voluntat: *pregant-li que per sa misericòrdia ens vulla salvar*. A Déu se li

9. La fórmula: «En nom de Déu Omnipotent y de la Gloriosa Verge Maria, Mare Sua y Señora Nostra», no reflecteix el sentir del testador per tal com és una frase que es repeteix en tots els testaments del mateix notari, la qual cosa evidencia un buit de contingut, com és ara el cas prou conegut de «Caudillo de España por la Gracia de Dios».

agraeix el bon estat de salut, però no se li adreça cap petició directa: les misses, els béns dedicats al culte, la protecció dels sants, tot això farà de mediador de l'home davant del Jutge Suprem.

D'altra banda, el Més Enllà no és una esperança de felicitat o de vida plena. L'home del XIXè té por a la mort (*de la qual temo morir*); l'altra vida existeix, sí, però com a conseqüència inevitable del cicle natural, sense necessitat de la intervenció divina sinó per assegurar una salvació hipotètica que hom no tradueix. La concepció de l'altre món se sembla a l'Hades grec més que no pas a la plenitud cristiana, com l'entén l'Església; l'existència futura és una conseqüència inevitable de la terrenal. En aquest sentit, hom tendeix a assegurar la perdurabilitat del cos ja mort, mitjançant la disposició detallada de la forma i lloc d'enterrament¹⁰. Hom vol que el seu cos reposi al Cementiri del poble on ha nascut, per tal de facilitar la identificació futura; a mesura que passa el segle, s'estableix que el nom sigui gravat a la tomba i que els familiars més propers hi siguin enterrats al costat; d'allò que es faci a la terra, hi haurà una repercussió al cel (*Quiero que estén juntos en la tierra, com un día lo estarán nuestras almas en el Cielo*), desposseït de qualsevol atribució espiritual.

L'home sap que ha de morir i no es rebel·la contra aquesta avinentesa no controlable –És la Divina Voluntat la que decideix en última instància–; no pensem, però que es lliura feliç a la nova vida, perquè el cel no té un significat propi, no és qüestionat com a creença; és solament un pas inevitable assumit per endavant.

Com podem veure, l'home del XIXè no és un creient en el sentit actual del terme, sinó practicant d'una rutina espiritual traduïda en termes materials, que ha impregnat totalment però superficial la seva mentalitat. Hom no pot menys que fer menció de les relacions dialèctiques que existien entre un món politeïsta i pagà, i una Església que intentava fagocitar aquesta xarxa mental mitjançant sucedanis –Verges, Sants¹¹, procés que, encara al segle XVIIIè presenta falles importants d'assimilació¹², que els testaments també evidencien al XIXè.

La comunió dels sants, els béns materials com a assegurança dels espirituals, la jerarquia d'intercessors, tot això ens presenta un món ultraterrenal que ha pres les característiques del món social que l'home viu a la terra. El símil entre un i altre món és evident: En un context de relacions econòmiques precàries, els membres de la comunitat s'han d'ajudar en les feines del camp per raó de veïnat, com també han de mantenir contactes amb els pobles de les rodalies (sants patrons i santuaris comarcals); la xarxa de recomanacions que s'han de pagar, la major possibilitat d'èxit

10. FERRER, M. A. i MUIÑOS, M. J., op. cit.

11. MUCHEMBLED, P. *Culture populaire et culture des élites*. París, Flammarion, 1977.

12. MARTINEZ SHAW, C. «La vida religiosa en el siglo XVII: La expansión de de las dos reformas». Conferència donada amb motiu del *Seminario de Aplicaciones Didácticas* (Departament d'Història Moderna, Tarragona, març del 1985).

quant més elevada sigui la instància a la qual ens adrecem, bé que més gran efectivitat quant més a prop de nosaltres treballi el nostre protector, són trets inherents a l'estructura caciquil de la societat del XIXè. Justament, estem davant la traducció d'un món jerarquitzat, el cimall del qual és un rei inaccessible i arbitràriament gratuït –Déu–, amb uns cossos intermitjos potencialment favorables previ pagament de favors. Déu, lluny de l'home, també té uns representants comarcals que s'erigeixen com a intèrprets de les seves voluntats –el clergat–. La mentalitat, doncs, referma el control social de l'Església; en tractar-se d'una concepció pragmàtica i sense sentit d'allò que és absolutament, la jerarquia eclesial té el camp adobat per imposar principis d'autoritat, inqüestionables i vinculants, que el poble ha d'oïr.

No obstant això, un 9% de testaments semblen posseir un corpus teòric darrera les seves actuacions. El 82% d'aquests testaments pertanyen a membres del clergat o bé a dones de status elevat. No varien les clàusules ni les invocacions, si bé ara es justifica la creença. No obstant això, la pobresa de contingut evidencia la formació deficient que rebien els clergues vuitcentistes.

Aquest tipus de testadors fan una clara diferenciació entre el món dels vius i el dels morts. Més enllà de la sinceritat interna, tenen una imatge idealitzada de l'altre món, el qual no se sembla a la terra; la vida quotidiana i estrictament humana és qualificada de *vana* i sense sentit per ella mateixa. Desdenyen la pompa a l'hora de disposar el seu enterrament, per tal com és el conjunt de totes les actuacions humanes aquelles que determinen la sort que els espera a l'altre món; en cap cas, actes a darrera hora poden fer canviar el curs dels esdeveniments, *perquè seria masa tart*. Conceben el propi enterrament com la darrera oportunitat de demostrar humilitat i, dins la seva percepció, aquesta humilitat i abandonament mereixen més que les cerimònies a posteriori.

Són homes i dones influïts per l'Antic Testament més que no pas pel Nou, especialment per la Gènesi, amb la qual responen a la gran pregunta de la procedència i constitució de l'home. Aquest ha estat creat per Déu; el cos, de la terra, apareença de realitat quan realment només és vanitat i, per tant, a la terra ha de tornar *sin pompa ni aparato*. L'ànima, però, no ha estat feta de cap element; és la mateixa divinitat qui *l'ha criada* (concepte que implica «del no res») y *redimida ab sa preciosíssima sanch*. És l'ànima l'única que pot aspirar a deslligar-se d'aquest món i tornar als seus orígens; així mateix, la divinitat és indispensable per dur a terme el pas de salvació; la seva traducció formal més freqüent és la Trinitat, en la qual creuen *porque Dios lo ha revelado*. En qualsevol cas, excepció feta del misteri de la Trinitat, el testador fa professió de fe *en todo lo que manda crear la Santa Madre Iglesia*, donant-li a aquesta un paper preponderant. La concepció que Déu ha donat un missatge, l'intèrpret més evident del qual és l'Església, fa establir sistemàticament un principi d'autoritat que assegura el control del clergat. Precisament aquests testa-

ments són els que contempen un índex més elevat de marmessors religiosos, amb atribucions de tutors i, fins i tot, com a supervisors dels béns materials.

Al contrari del que podria semblar en un principi, status alts i Església estàn molt més identificats entre si, que amb els status més dèbils, els quals interpreten les doctrines cristianes en un sentit ampli, barrejant-los amb els conceptes de la seva pròpia percepció. Mentre la població masculina aparentment no demostra cap aprofundiment bíblic de les seves creences, i amb això queda al nivell de les dones camperoles, és aclaparador el reflexe religiós en els testaments de dones de status elevat i vídues (la religió omple el buit); no sense raó els contemporanis assenyalaven com espècie rara a extingir, la figura de la *santurrona*: *Le ponemos una basquiñita de merino negro, un pañuelito blanco sobre sus hombros y una mantillita de tafetán negro (...) llevaba a la sacristía de Jesús un ridículo (...) que contenía tres libros medianos y cinco pequeños, con dos rosarios, una corona, tres cruces, con quinientos días de indulgencias.*¹³

No és d'estranyar, doncs, que el canvi de percepcions que hom troba a la fi del segle (disminueix la importància de la religió als testaments) es doni fonamentalment als sectors urbans i les seves rodalies (Reus, Montroig, Riudoms) i entre la població masculina (amb un status professional de menestralia – petita burgesia), més implicada, per raó del seu treball, en els canvis socioeconòmics del segle.

És molt difícil abastar tot el ventall de causes que propicien la descàrrega progressiva de clàusules religioses dels testaments. Seria arriscat pretendre que la naturalització de les percepcions espirituals ve determinada pels corrents ideològics del moment (liberalisme progressista i republicà, que arrela justament a Reus). És veritat que la ideologia condiona la globalitat de la superestructura: individualisme, qüestionament de l'Església com a institució, importància de la felicitat al món, aspiracions d'una situació econòmica benestant, liberalització de les relacions, etc., però ens hauríem de preguntar amb cautela fins quin punt s'havien extès i, sobretot, fins quin punt qüestionaven el fenomen religiós, la creença com a acte íntim d'acatament.

És molt possible que la ideologia liberal influís fortament en el canvi de percepció –a Reus i entre la menestralia, repetim–; no, però, en funció dels seus pressupòsits respecte de la religió, sinó a causa del nou model de convivència que defensaven. Tot i que el cel ha estat formulat com a premi espiritual per a un poble que viu a la misèria (amb la qual cosa s'assegurava el manteniment de l'ordre social establert), sembla que a finals de segle, a l'ésser humà li preocupa molt més el propi benestar que no pas una hipotètica felicitat ultraterrenal. La política de col·laboracionisme amb l'oligarquia que havia portat l'Església, a llarg termini va decebre les

13. COL-LECTIU *Los españoles pintados por sí mismos*. Obra apareguda entre el 1843 i el 1850. Madrid, Libra, 1971. pp. 27–28.

expectatives del poble. Aquest, totalment mancat del sentit d'allò que és absolut, bé podria haver identificat creença amb institució religiosa.

D'altra banda, a poc que s'ho qüestionés, l'home del XIXè s'havia de donar compte del resultat pràctic de tantes misses i actes fúnebres, que a més, s'havien de pagar: diners perduts en una inversió de béns espirituals que, en última instància, enriquien al clergat, fet que entrava en contradicció amb les noves concepcions burgeses de rendabilitat del capital. No obstant això, les classes més hisendades continuaven disposant i destinant per al seu enterrament grans quantitats de diners; en aquests casos, la rendabilitat que hom esperava treure no era material ni espiritual; era essencialment social, demostració de status i afirmació de prestigi pels hereus. Sembla que els atacs progressistes a la institució més que no pas a la creença, varen fer efecte entre aquells que ni necessitaven el cel per a consolar-se, ni eren tan rics per a fer demostracions de status. Ens referim a la petita burgesia, que no s'havia deslligat de Déu, però sí del clergat i el seu jou (marmessors civils, manca de formulacions religioses, preocupació pel patrimoni més que no pas per l'ànima), fet que hom pot constatar en les queixes de l'Episcopat contra la immoralitat i abandonó religiós creixent¹⁴.

Les noves formulacions donaren lloc a dues sortides contradictòries: D'una banda, hom no pot negar que la pràctica rutinària continuava, malgrat tot, cada vegada més separada del cos teòric que l'havia legitimat i, pertant, cada vegada més supersticiosa i tendent a la inèrcia, a la demostració de status social, a la desvirtuació de tot sentit pietós. De l'altra, semblava que un esperit més refinat i qüestionat s'hagués introduït en el sentit de l'home vuitcentista: austeritat, influència franciscana; el testament ja no compra res, sinó que esdevé un acte de dret privat en què el testador recomana actuacions ètiques vers la societat i els familiars; el món dels morts i els dels vius havia quedat separat, cada ún amb atribucions diferents i delimitades, que no interferien les unes en les altres.

En definitiva, les concepcions religioses de l'home del XIXè reflecteixen les percepcions que aquest home té del món social terrenal que ha de viure: sentit comunitari, jerarquització, sistema d'intercessions gairebé caciquils, manca d'individualisme i, per tant, del sentit d'allò que és absolut: terreny adobat pel control eclesial.

No obstant això, la diacronia que ens imposa el marc cronològic (1802-1885), ens obliga, malgrat tot, a recollir el canvi d'actituds que experimenta l'individu del vuitcents. No podem afirmar que, a la fi del segle, la creença hagués desaparegut; sí, però, es va transformar, com també ho feia la societat, en un sentit més liberal, més individual i pragmàtic.

La mentalitat, malgrat tot, no canvia de manera revolucionària; ans al contrari, roman deslligada de la xarxa complexa de relacions que l'ha configurada i religiosament supersticiós, utilitzat solament com a talismà o demostració de status social.

14. Arxiu Històric Arxi-Diocesà de Tarragona. *Butlletins Eclesiàstics dels anys 1868-1874*.

